

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 631.15(477)

Б. Й. ПАСХАВЕР,
*професор, доктор економічних наук,
академік НААН України,
головний науковий співробітник
відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)*

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ КОМПЛЕКС В УМОВАХ ІНФЛЯЦІЇ

Проаналізовано вплив посилення інтенсивності сучасних девальваційних та інфляційних тенденцій на динаміку аграрного виробництва. Вивчено закономірності розвитку в довгостроковому періоді ціноутворення на внутрішньому і зовнішньому продовольчих ринках з позицій інтересів виробників і споживачів агропродовольчої продукції. Досліджено головні аспекти міжгалузевого цінового паритету, в якому зацікавлена агро-сфера.

Ключові слова: інфляція, девальвація, аграрне ціноутворення, продовольчий попит, ціновий паритет.

B. I. PASKHAVER,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Academician of the NAAS of Ukraine,
Principal Sci. Researcher,
Department of Management Forms and Methods in the Agrifood Complex,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

AGRIFOOD COMPLEX UNDER INFLATION

The influence of the increase in the intensity of modern devaluation and inflation tendencies on the agrarian production dynamics is analyzed. The regularities of development of the long-term pricing on the internal and external food markets are studied from the positions of the interests of producers and consumers of agrifood products. The main aspects of the intersectoral price parity, which is of interest for the agrisphere, are studied.

Keywords: inflation, devaluation, agrarian pricing, food demand, price parity.

Сучасним домінуючим напрямом економічної теорії визнається, що дефляція (зниження цін) негативно впливає на темпи економічного розвитку, а інфляція (зростання цін), навпаки, його стимулює. Тому сьогодні всі країни світу відмовилися від золотих грошей і функціонують в інфляційному режимі різних рівнів інтенсивності. При цьому можна стверджувати, що не тільки за часів "золотого

Пасхавер Борис Йосипович (Paskhaver Borys Iosypovych) – e-mail: knp@ief.com.ua.

стандарту”, але й пізніше були періоди успішного розвитку в неінфляційному форматі. Так, прийнята у 1961 р. Програма КПРС ставила завдання підвищення оплати праці в поєднанні із зниженням роздрібних цін і скасуванням податків з населення: “Систематичне, економічно обгрунтоване зниження цін на базі зростання продуктивності праці та зниження собівартості продукції – основний напрям у політиці цін у період будівництва комунізму” *. Слід визнати, що це не були порожні прокламації.

В Україні у 1950–1960 рр. роздрібні ціни державної торгівлі знизилися майже на чверть, у тому числі по хлібопродуктах – на 40% **. За цей період обсяги виробництва зросли у промисловості в 3,2 раза, на транспорті – в 2,6 раза, у сільському господарстві – в 1,6 раза. Отже, маємо переконливий історичний приклад поєднання високих темпів економічного розвитку із значними темпами дефляційного процесу. Вважати ті часи неринковим (нетоварним) господарюванням не дозволяє статистика: у 1960 р. трудові доходи населення у 2,5 раза перевищували надходження з соціальних фондів споживання, тобто товаром були і праця, і її продукти ***.

Період 1960–1985 рр. можна вважати часом цінової стабільності: рівень цін як на непродовольчі товари, так і на основні продукти харчування (перш за все, хлібобулочні) не підвищувався ****. Винятком були ціни на алкогольні напої, які у 1980–1990 рр. зросли більш як удвічі. Хоча це зменшило обсяги продажів одиниць абсолютного алкоголю, у 1990 р. вони дорівнювали третині вартості державної продовольчої торгівлі *****.

Теплій згадці про цінову усталеність радянської доби заважає наявність товарного дефіциту (категорії постачання, черги, “ковбасні електрички”). Результатом “неотовареності” доходів була надмірна норма особистих нагромаджень. За 1960–1990 рр. середня заробітна плата в Україні зросла утричі, товарооборот роздрібною торгівлі – майже у 6 разів, а вклади населення в Ощадбанку – у 43 рази. У 1990 р. приріст заощаджень населення перевищив приріст споживчих витрат: більше половини приросту доходів населення пішло на збільшення суми збережень *****.

Важливо привернути увагу до особливості інфляційного процесу радянської доби: бюджетні дотації стабілізували ціни споживчого ринку, але не ціни виробників, де цінова динаміка була відчутно інфляційною. Так, у 1970–1990 рр. державні закупівельні ціни для колгоспів зросли у 2,3 раза, в тому числі по зернових культурах – у 3,3 раза, але при цьому рентабельність колгоспного виробництва не підвищувалася, тобто в агросфері ціни придбання не поступалися за темпами зростання цінам реалізації.

Другою важливою особливістю аграрного ціноутворення радянського періоду було паралельне існування двох ринків реалізації аграрної продукції з принципово відмінними механізмами формування цін. Система державних за-

* КПСС в резолюциях и решениях съездов, Конференций и Пленумов ЦК. – Т. 8. – М., 1972. – С. 264.

** Народне господарство Української РСР в 1965 р. : стат. щорічник. – К., 1966. – С. 564.

*** Народне господарство Української РСР у 1985 р. : стат. щорічник. – К., 1986. – С. 256.

**** Там же. – С. 315.

***** Народне господарство Української РСР у 1990 р. : стат. щорічник. – К., 1991. – С. 95.

***** Там же. – С. 70.

купівель сільськогосподарської продукції залишалася байдужою до пропорцій попиту і пропозиції і спрямовувалася на збільшення обсягів аграрного виробництва і забезпечення його рентабельності (беззбитковості). Тому значне місце у ціновому механізмі державних закупівель посідали зональна диференціація цін, цінове стимулювання зростання обсягів продажів, цінові надбавки для збиткових і малорентабельних господарств. Один і той самий продукт міг переходити у державну власність за кількома різними цінами, закон вартості до уваги не брався.

Водночас суто ринкові відносини панували на місцевих (колгоспних) ринках. Ціни були вільними і під впливом попиту та пропозиції коливалися навіть протягом дня на одному ринку. Вони були значно (майже утричі) вищими за ціни магазинної мережі, від якої ринкова торгівля відрізнялася кращою фізичною, але гіршою економічною доступністю *. Не контрольовані державою ціни колгоспних ринків мали значну інфляційну динаміку: у 1980–1990 рр. вартість продуктів харчування в державній та кооперативній торгівлі збільшилася лише на 9%, а на міських ринках — в 1,5 раза **. У 1990 р. у грошових витратах населення на придбання продуктів харчування пропорція магазинної (державної) і ринкової торгівлі дорівнювала 78:22 ***.

Узагальнюючи оцінку цінової динаміки, в якій відбувався розвиток АПК у радянську повоєнну добу, слід сказати, що різні його сектори функціонували у відчутно відмінних інфляційних умовах. Виробники сільськогосподарської продукції були змушені пристосовуватися до постійного значного зростання цін придбання і реалізації. Така тенденція рельєфно вимальовується при аналізі довгострокової перспективи. Динаміку цін реалізації для агровиробників визначали державні закупівельні ціни: у 1950–1960 рр. ціни на продукцію агросектору зросли більш як утричі, у 1960–1970 рр. — подвоїлися, а в останні дві декади радянського періоду (1970–1980 рр. і 1980–1990 рр.) — збільшилися в кожній з них у 1,5 раза. У підсумку за весь період 1950–1990 рр. маємо більш як 15-разове зростання аналізованих цін, тобто середньорічну інфляцію на рівні 7%.

Принципово іншою була динаміка споживчих цін у державній продовольчій торгівлі. Як ми вже зазначали, у 1950-ті роки вони істотно знизилися; з 1960 р. починається їх інфляційний рух, але низькими темпами. У 1960–1990 рр. продовольчі споживчі ціни державної торгівлі зросли на 18,5%, тобто річне підвищення складало малопомітні 0,6%. Виняток — алкогольні напої, які входять до групи продовольчих товарів, але не вважаються продуктами харчування.

Ціноутворення на міських ринках щодо інфляційної динаміки займало проміжне становище між призначеними державою цінами виробників і споживачів продовольства. Населення, яке реалізовувало частину продукції своїх підсобних господарств, мало можливість скористатися системою державних закупівель, а його присутність на міських ринках формувала ціни попиту і пропозиції, які перебували під певним впливом магазинної продовольчої торгівлі. Тому темпи інфляції на продовольчих ринках були набагато вищими за від-

* Там же. — С. 110.

** Там же. — С. 108, 110.

*** Бюджети сімей робітників, службовців, колгоспників і пенсіонерів у 1990 р. : стат. зб. — К., 1991. — С. 5.

повідні показники у магазинній мережі, але нижчими, ніж у системі державних закупівель.

Відчутну частину продовольчого споживання в Україні формує продукція господарств населення, яка використовується для особистого споживання членами сімей. Вітчизняна статистика оцінює його обсяги, використовуючи середні ціни придбання, але це джерело досягнення продовольчої безпеки працює поза системою ціноутворення. У 1990 р. майже чверть вартості харчування населення припадала на продукцію особистих підсобних господарств, а у сільській місцевості – більш як половина (58%). Такий високий показник виробництва продовольства для особистого споживання був важливим фактором стримування темпів інфляції на продовольчому ринку в радянський період.

Останній рік існування радянського карбованця в Україні був відверто інфляційним. За розрахунками Міністерства статистики України, у 1991 р. у вимірі грудень до грудня попереднього року споживчі ціни зросли у 3,9 раза *, а у річному вимірі ціни роздрібної торгівлі збільшилися в 1,87 раза, ціни на побутові послуги – в 1,98 раза. Інфляція не відчувалася лише по цінах на житлово-комунальні послуги **. Головний макроекономічний показник – валовий суспільний продукт – у 1991 р. до попереднього року збільшився у фактичних цінах на 91%, у порівнянних – зменшився на 11%, тобто дефлятор склав 215% *** (у 1990 р. – 105%). Слід зазначити, що навіть у 1991 р., коли радянська система вже агонізувала, централізоване управління не допустило значних відмінностей у рівнях інфляції в республіках: максимальне зростання роздрібних цін спостерігалось в Молдові (197,4%), мінімальне – в Білорусі (181,3%) ****.

Трилер гіперінфляційного вибуху продемонстрував перший рік державної незалежності колишніх радянських республік, які завели власну національну валюту, але не змогли забезпечити її стабільність. Так, у 1992 р. інфляція у кожній з них була більш як 10-разовою, тобто перевищувала 1000-процентну межу (табл. 1). Швидше за інших мистецтво друкувати гроші опанували країни Балтії. Україна ж у перші роки своєї державності у боротьбі з інфляцією виявилася найбільш безпорадною. Напередодні запровадження гривні споживчі ціни порівняно з їх рівнем у 1990 р. зросли у 120 тис. разів, що і визначило пропорцію деномінації: 1 грн. дорівнювала 100 тис. купоно-карбованців. Соромно згадувати про ступінь дискредитації національної валюти.

Таблиця 1

**Індекси споживчих цін у країнах європейської частини
пострадянського простору ***

(рази)

Країни	Роки					1992–1996 рр. (тис. разів)
	1992	1993	1994	1995	1996	
Україна.....	16,3	48,4	9,9	4,8	1,8	67,5
Російська Федерація **.....	26,1	9,4	3,2	2,3	1,2	2,2
Білорусь.....	10,7	12,9	23,2	8,1	1,5	38,9
Молдова.....	12,1	12,8	5,9	1,3	1,2	1,4
Естонія.....	11,8	1,9	1,5	1,3	1,2	0,052

* Індекси споживчих цін за 2014 р. : стат. щорічник. – К., 2015. – С. 8.

** Народне господарство України у 1991 р. : стат. щорічник. – К., 1992. – С. 138, 139.

*** Там же. – С. 6, 8.

**** Там же. – С. 18.

Закінчення таблиці

Латвія.....	10,5	2,1	1,4	1,3	1,2	0,048
Литва.....	11,2	5,1	1,7	1,4	1,3	0,177

* Складено автором за: Статистичний щорічник України за 2000 р. — К., 2001. — С. 535; Індекси споживчих цін за 2014 р. : стат. щорічник. — К., 2015. — С. 8.

** Грудень до грудня.

Догривнева гіперінфляція була результатом і певною мірою чинником економічного руйнування. Від неї постраждали всі галузі економіки, але найбільших втрат зазнало сільське господарство, яке безнадійно прогало галузеві цінові перегони (табл. 2), що докорінно змінило галузеві пропорції національної економіки. Наприкінці періоду існування купуно-карбованця показник випуску національної економіки скоротився на половину, а ВВП країни становив лише 43% від рівня 1990 р. У сільському господарстві темпи падіння були дещо меншими: випуск і ВДВ галузі дорівнювали 60% від рівня 1990 р., тобто частка агровиробництва у цих центральних макроекономічних характеристиках у порівнянних цінах істотно зросла (табл. 3), але через значний гіперінфляційний диспаритет цін місце і роль агросфери були занижені, що створило проблему обліку, яка перейшла і у сьогодення.

Таблиця 2

Індекси цін виробників в Україні в 1992–1996 рр. *

(разів до попереднього року)

Галузі	Роки					1992–1996 рр. (тис. разів)
	1992	1993	1994	1995	1996	
Промисловість.....	25,9	48,0	12,3	5,9	1,5	135,3
Сільське господарство.....	18,5	39,6	6,7	4,3	1,6	33,8
Будівництво.....	37,9	33,4	11,0	6,7	1,8	167,9
Дефлятор випуску всіх галузей економіки	19,0	36,1	9,8	5,2	1,6	55,9

* Складено автором за: Статистичний щорічник України за 2000 р. — К., 2001. — С. 75; Національні рахунки України за 2005 р. : стат. зб. — К., 2007. — С. 16.

Таблиця 3

Питома вага сільського господарства в національній економіці України *

Роки	Показники	Всі галузі економіки	Сільське господарство
Випуск			
1990	млн. крб.	344765	62946
1990	питома вага (%).....	100,0	18,3
1996	у порівнянних цінах 1990 р. (млн. крб.)	174796	37831
1996	питома вага (%).....	100,0	21,6
1996	у фактичних цінах (млн. грн.)	185390	26746
1996	питома вага (%).....	100,0	14,4
Валовий внутрішній продукт			
1990	млн. крб.	167129	40742
1990	питома вага (%).....	100,0	24,4
1996	у порівнянних цінах 1990 р. (млн. крб.)	71865	24660
1996	питома вага (%).....	100,0	34,3
1996	у фактичних цінах (млн. грн.)	81519	9584
1996	питома вага (%).....	100,0	11,8

* Складено автором за: Національні рахунки України за 2005 р. : стат. зб. — К., 2007. — С. 39, 47.

У 1990 р. в сільському господарстві (основна і додаткова робота) було зайнято трохи більше 20% працюючих * і приблизно такою самою була частка галузі в національних показниках випуску і ВВП. Чому сьогодні між цими частками дворазова різниця – питання аналізу статистичної вірогідності.

Викликана трансформаційною кризою гіперінфляція стала знаряддям загального зубожіння, про що переконливо свідчать витрати населення на харчування. У 1990 р. добовий душевий раціон харчування містив 3,6 тис. ккал, на що витрачалося 33% сукупного доходу. У 1996 р. показник калорійності зменшився до 2,6 тис. ккал, а частка витрат на харчування зросла до 61%, тобто на одиницю калорійності пересічний українець змушений був витратити у 2,5 раза більшу частину свого збіднілого доходу **. Характерна риса зубожіння населення в добу купоно-карбованця – збільшення частки продуктів особистих підсобних господарств у продовольчому споживанні: у 1990 р. вони становили близько чверті, у 1996 р. – понад третину всіх продовольчих продуктів ***.

Дуже значні міжгалузеві відмінності у темпах зростання цін у період купоно-карбованця по-різному вплинули на економіку великих і малих аграрних домогосподарств. У 1996 р. в секторі сільськогосподарських підприємств частка проміжного споживання у випуску дорівнювала 77%, у секторі домогосподарств населення – 48%. Тому подорожчання засобів агровиробництва виявилось найбільш згубним саме для великих підприємств. У 1990–1996 рр. сільськогосподарські підприємства скоротили обсяги виробленої сільгосппродукції у 2,5 раза, у тому числі тваринництва – більш як утричі, що говорить про швидке погіршення фінансових показників цього сектору агровиробництва. Так, якщо у 1990 р. на сільськогосподарські підприємства припадала майже чверть прибутків усіх підприємств і господарських організацій країни, то у 1992–1993 рр. – 19%, у 1994 р. – 12%, у 1995 р. – 4%, а у 1996 р. – сільське господарство, єдина з 10 основних галузей, потрапило до категорії збиткових.

Сектор домогосподарств населення набагато успішніше пережив період гіперінфляції – обсяги його виробництва навіть зросли на 4%, що зумовлювалося значним розширенням площі землекористування, більшою пристосованістю до ринкових умов, меншою залежністю від державних заготівель і державного постачання.

У вересні 1996 р. Україна запровадила нову національну грошову одиницю – гривню, на яку покладали сподівання і вимоги усталеності функціонування. Необхідність забезпечення стійкості національної валюти записана в Конституції України (ст. 99) і статуті Національного банку України. Як розуміти ці вимоги, що таке валютна стійкість? Етимологія терміна “стійкість” дозволяє трактувати її як: а) відсутність змін; б) усталений тренд змін, тобто відсутність інфляції або її помірні стабільні темпи.

Визнання інфляції фактором економічного зростання породило численні теорії щодо її оптимального рівня. Умови Маастрихтської угоди вимагають від країн Європейського Союзу дотримуватися порогового показника інфляції, який не

* Статистичний щорічник України за 2000 р. – К., 2001. – С. 342.

** Статистичний щорічник України за 1996 р. – К., 1997. – С. 432.

*** Бюджети сімей робітників, службовців, колгоспників і пенсіонерів у 1990 р. : стат. зб. – К., 1991. – С. 5.

повинен перевищувати 3% річних. НБУ, визнаючи, що "...головною метою грошово-кредитної політики є забезпечення стабільності грошової одиниці України", пропонує вважати оптимальним темп річної інфляції на рівні 5% з допустимим відхиленням ± 1 процентний пункт *. Існують наукові рекомендації, згідно з якими сучасному стану економіки України відповідає інфляція на рівні 6–9% у поєднанні з щорічною девальвацією на рівні 3–5%. Як оцінити ці макроекономічні пропозиції з огляду на інтереси аграрної сфери?

Ціни на сільськогосподарську продукцію – багатофакторний результат, який, зокрема, залежить від погодних умов: у неврожайні роки ціни зростають, а в урожайні – падають. У даному випадку маємо обернену залежність між виробництвом та інфляцією, яка не вписується в теорії інфляційного стимулювання. Те саме можна сказати і про національну економіку в цілому в періоди кризи, наприклад, у згадану нами добу купоно-карбованця.

Сільському господарству інфляційний процес не вигідний. Галузь мало монополізована і програє цінові перегони іншим секторам економіки. За 17 років існування гривні лише в п'яти випадках індекс цін галузевої реалізації перевищував відповідний показник цін придбання. У цілому ж за весь гривневий період у сільському господарстві України ціни реалізації зросли у 7,5 раза, а ціни придбання – у 9,7 раза. Зрозуміло, що визначити бажаний рівень інфляції тільки з позицій агросфери неможливо, але розбіжності в експертних оцінках вимагають теоретичного узагальнення. Для цього звернемося до світового досвіду.

Якщо інфляція – ресурс зростання, то вона повинна мати свою ефективність. Показником такої ефективності може слугувати приріст випуску або ВВП на 1% зростання цін. Відповідний розрахунок наведено в таблиці 4. Розкид рівнів цього показника по країнах світу є настільки значним, що виникає сумнів у самій ідеї факторного впливу інфляції на темпи економічного розвитку, оскільки пропорційності між цими показниками не відчувається.

Таблиця 4

Інфляція та економічне зростання в деяких країнах світу *

(%)

Країни	ВВП на душу населення		Середньорічний темп приросту споживчих цін у 2000–2012 рр.	Темпи приросту ВВП у розрахунку на 1% приросту інфляції
	темпи зростання у 2012 р. (% до 2000 р.)	середньорічний темп приросту у 2000–2012 рр.		
Україна.....	195,8	5,8	9,9	0,59
Росія.....	203,2	6,1	11,5	0,53
Беларусь.....	252,6	8,0	25,4	0,31
Молдова.....	202,6	6,1	8,9	0,69
Естонія.....	245,7	7,8	4,3	1,81
Латвія.....	272,4	8,7	5,0	1,74
Литва.....	280,7	9,0	3,0	3,00
Болгарія.....	253,6	8,1	5,6	1,45
Польща.....	215,5	6,6	3,0	2,20
Румунія.....	297,4	9,5	10,8	0,88
Великобританія.....	135,2	2,6	2,7	0,96
Німеччина.....	162,5	4,1	1,7	2,41
Франція.....	146,1	3,2	1,8	1,78

* Вісник Національного банку України. – 2015. – № 5. – С. 6.

Закінчення таблиці

Італія.....	132,4	2,4	2,3	1,04
Канада.....	140,7	2,9	2,1	1,38
США.....	141,9	3,0	2,4	1,25
Швейцарія.....	111,0	0,9	0,7	1,29
Японія.....	109,6	0,8	-1,3**	...
Китай.....	320,1	10,2	4,4**	2,32

* Складено автором за: Статистичний щорічник України за 2013 р. – К., 2014. – С. 519, 523.

** Дефлятор ВВП.

На пострадянському просторі особливих успіхів добилися країни Балтії. Випереджаючи своїх східних сусідів за зростанням душевого ВВП, вони досягають цього при значно нижчому рівні інфляції. Рекордно високі темпи економічного зростання за помірної інфляції демонструє також Китай. У світовому інфляційному процесі принципово відмінну позицію займає Японія, економіка якої забезпечує малі, але позитивні темпи зростання душевого ВВП у поєднанні з політикою дефляції: за 2000–2012 рр. ВВП на душу населення збільшився на 11%, а дефлятор ВВП зменшився на 15%. Хоча малі темпи економічного зростання – недолік дефляційної тенденції, у такої політики є багато прихильників.

Підвищення добробуту населення країни може відбуватися двома шляхами: а) в інфляційних перегонах доходів і цін перші мають вищі темпи зростання; б) доходи зростають повільно або є стабільними, але споживчі ціни знижуються. Приклад першого варіанта – Україна у 2008 р., коли річна інфляція досягла давно нечуваних 25,2%, при цьому середня зарплата збільшилася на 33,7%, а середня пенсія – на 36,4%. Приклад другого варіанта – Україна в 1950-х роках і Японія сьогодні.

На початку докризового 2013 р. проводилося вибіркове опитування домогосподарств на предмет їхньої самооцінки рівня своїх доходів. Більше двох третин (68%) респондентів віднесли себе до категорії бідних, оскільки дохід усієї сім'ї становив менше 5000 грн. Для того щоб визначити динаміку свого доходу в разі першого варіанта його зростання, бідна людина повинна обчислити його номінальну, наявну і реальну величини, що потребує знань та інформації. Значно доступнішим для розуміння є зниження цін. Пересічного споживача дефляція тішить, а інфляція – дратує, тому японський досвід заслуговує на вивчення.

Дефляційний або малоінфляційний тип економічного розвитку має важливу перевагу – відсутність девальвації. На наш погляд, девальвація – поразка фінансової політики, хоча є прихильники її періодичного або навіть щорічного проведення. Які “плюси” і “мінуси” цього фінансового заходу? Спочатку про перші:

- девальвація є вигідною для всіх громадян країни, які мають доходи і нагромадження в іноземній валюті, тому вона стимулює експортну діяльність;
- девальвація є вигідною для іноземних відвідувачів країни, тому позитивно впливає на розвиток туризму;
- девальвація призводить до здорожчання імпорту, отже, сприяє імпортозаміщенню.

Тепер друга шалька терезів. З 1 вересня 1996 р. по 1 вересня 2015 р. офіційний обмінний курс гривні до долара девальвував у 12 разів, середньорічний темп знецінення сягнув 14%. Недоліками даної тенденції є такі:

— девальвація прямо порушує конституційні вимоги забезпечення стійкості національної грошової одиниці;

— знецінення національної валюти призводить до втрати поваги не тільки до неї, але й до її емітента, тому країна з хиткою валютою втрачає свій престиж;

— періодичні обвали валютного обмінного курсу свідчать не тільки про перманентну кризову ситуацію, але й про недостатню кваліфікацію грошової влади. В історичний період "реформи Вітте" стабільність золотої валюти забезпечувала високі темпи економічного розвитку, за що С.Ю. Вітте, випускника Одеського університету, називали фінансовим генієм. Сучасній Україні гостро потрібні фінансові генії, але поки що нам, на жаль, не таланить;

— девальвація посилює "доларизацію" економіки, а з нею і роль тіньового сектору;

— девальваційні очікування піднімають кредитні ставки до захмарного рівня, різко зменшуючи кредитну доступність;

— девальвація — не тільки продукт інфляції, але і її потужний двигун;

— девальвація утруднює імпорт прогресивних технологій. Для сільського господарства це має виняткове значення, оскільки більша частина галузевих засобів виробництва (техніка, добрива, засоби захисту) має імпортне походження;

— девальвація, і це не менш важливо, знецінює нагромадження і доходи у національній валюті. У 2013 р. середня заробітна плата в Україні становила 3265 грн., офіційний валютний курс гривні до долара — 7,993; у 2015 р. середня зарплата перевищила 4000 грн., валютний же курс зріс до 22 грн. за 1 дол. Отже, доларове наповнення заробітної плати скоротилося більш як удвічі. До того ж, 80% доходів громадян України формують заробітна плата і пенсії, тому девальвація — це грабунки більшої частини населення країни.

Перелічені недоліки, на наш погляд, є настільки суттєвими, що беззаперечно вимагають запобігання девальвації національної грошової одиниці. Історичний досвід говорить, що Україна здатна досягти справжньої стійкості своєї валюти. У 2000 р. офіційний курс гривні до долара становив 5,44, а у середині 2008 р. — 4,85, отже, протягом 8 років гривня ревальвувала, і це був успішний період для економіки — за ці роки ВВП країни збільшився на 80%.

Для того щоб Україні не була потрібна девальвація (гривні до долара), темпи інфляції повинні збігатися з американськими, тобто дорівнювати близько 2,5% на рік. Це і є тим оптимальним, на наш погляд, рівнем інфляції для нашої країни, до якого треба прагнути, враховуючи мрію про членство в ЄС. Сперечатися з Дж.М. Кейнсом нам не по чину, але світова і вітчизняна статистика не дає підтвердження позитивного впливу будь-якого рівня інфляції на економічне зростання. Зокрема, статистика України демонструє обернену залежність між рівнями інфляції та економічного зростання. Висока інфляція — не фактор зростання, а сумний результат кризового занепаду. Саме така залежність мала місце при різкому скороченні виробництва в Україні у 1990-х роках, під час кризи 2008–2009 рр. і, нарешті, за останньої кризи 2014–2015 рр.

Таким чином, сподіватися на оптимальні темпи інфляції рано, Україна ще долає наслідки кризового інфляційного вибуху 2014–2015 рр. Грошова влада країни, у міру можливостей впливаючи на інфляційний процес, повинна вирішувати проблему міжгалузевих цінових пропорцій (паритетів). Для сільського господарства принципове значення мають три аспекти цінової паритетності в інтенсивній інфляційній динаміці:

1) співвідношення темпів зростання цін на сільськогосподарську продукцію і цін усієї національної економіки. Ця пропорція характеризує міжгалузевий ціновий розподіл фінансових ресурсів і питому вагу галузі в ньому;

2) співвідношення темпів руху цін придбання та реалізації для агровиробників, від якого залежить галузева рентабельність;

3) співвідношення цін виробників і споживачів продовольства, що визначає продовольчий попит, який, у свою чергу, зумовлює обсяги продовольчого ринку, зокрема, виробництва аграрної продукції.

Кількісну характеристику цінової паритетності дає інформація системи національних рахунків. Будь-якій галузі вигідно мати максимально високий дефлятор валової доданої вартості (зростання цін реалізації) і максимально низький дефлятор проміжного споживання (динаміка цін придбання). Дані таблиці 5 слугують додатковим підтвердженням невідповідності інфляційного руху для сільського господарства: дефлятор ВДВ є значно нижчим за середній показник у національній економіці, дефлятор проміжного споживання є суттєво вищим, тобто аграрна галузь програє інфляційні змагання іншим секторам.

Таблиця 5

Динаміка інфляції в Україні за період 1990–2013 рр. *

Показники	1990 р. (млн. крб.)	2013 р. (млн. грн.)	2013 р. у % до 1990 р.		
			індекс вартості	індекс фізичного обсягу	індекс-дефлятор
Валова додана вартість					
Усі галузі.....	159768	1336364	836,4	70,6	1184,8
у тому числі:					
– промисловість.....	57625	303086	526,0	51,8	1015,4
– сільське господарство.....	40858	132354	323,9	96,0	337,4
Проміжне споживання					
Усі галузі.....	177636	1853194	1043,3	107,3	972,3
у тому числі:					
– промисловість.....	113545	919775	810,1	112,4	720,7
– сільське господарство.....	22233	183192	824,0	77,3	1066,0

* Складено автором за: Національні рахунки України : стат. збірник (за відповідні роки).

Водночас слід зазначити, що навіть за диспаритету міжгалузевої цінової динаміки сільське господарство сьогодні – одна з найбільш рентабельних галузей. Так, у 2014 р. рівень її рентабельності багаторазово перевищував аналогічний показник провідної галузі національної економіки – промисловості: 25,9%* проти 2,3%** . Така ситуація пояснюється кількома причинами: у сільському господарстві значна частина використаних засобів – продукція власного виробництва

* Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2014 р. : стат. бюлетень. – К., 2015. – С. 8.

** Статистичний щорічник України за 2014 р. – К., 2015. – С. 306.

тва, яку включають у витрати за собівартістю; галузь набагато відстає за рівнем оплати праці; через недооцінку ринкової вартості основних фондів знижуються розміри амортизаційних відрахувань. Крім того, цінова система, яка забезпечує високу рентабельність, і мале податкове навантаження — важливі фактори успішного розвитку аграрного виробництва в останні роки, що не виключає необхідності їхнього подальшого вдосконалення, серед основних напрямів якого варто назвати такі.

Головний недолік системи цін, в умовах якої діє аграрний сектор, — її нездатність забезпечити стабільність показників рентабельності виробництва у часі. Так, 2013 і 2014 рр. були приблизно однаковими за природними умовами і виробничими результатами, але у 2013 р. рентабельність усіх сільськогосподарських підприємств сягала 11,2%, а у 2014 р. — 25,9%. Стабілізувати цінові коливання покликаний Аграрний фонд, але поки що він малоефективний, що особливо видно за розмахом варіювання річних цін на окремі продукти. Так, у катастрофічно неврожайному 2003 р. рентабельність зернових і зернобобових культур дорівнювала 45,8%, а у рекордно врожайному 2013 р. вона опустилася до 1,5% *. Світовий досвід і власні потреби говорять про необхідність організації державними інституціями широкомасштабних фінансових і товарних інтервенцій як про суто ринковий метод цінового регулювання.

Другий важливий напрям удосконалення діючого аграрного цінового механізму — зближення рівнів рентабельності виробництва окремих продуктів і посилення дії закону середньої норми прибутку в підгалузях аграрного комплексу. Багато років поспіль для сільськогосподарських підприємств України збитковим є виробництво яловичини, птиці, баранини, вовни. І хоча державна підтримка сільськогосподарських підприємств через механізм цінових доплат зростає, форми її спрямованості поки що залишають в аграрному виробництві значні зони збитковості.

В умовах інтенсивної інфляційної тенденції рентабельність — результат динаміки витрат і цін виробників. У пострадянській період сільськогосподарські підприємства України досягли значних успіхів щодо підвищення ресурсовіддачі. Різко (в 4 рази) зросла продуктивність праці **, у 2,6 раза зменшилися витрати кормів на одиницю продукції тваринництва ***, удвічі скоротилися витрати добрив на одиницю продукції рослинництва ****. Але згаданий міжгалузевий ціновий диспаритет призвів до значного перевищення темпів зростання собівартості сільськогосподарської продукції над темпами приросту цін реалізації і, відповідно, до падіння рентабельності (табл. 6).

У наведених розрахунках увагу привертає така обставина. За даними звітності сільськогосподарських підприємств, зростання цін реалізації за 1990—2014 рр. дорівнювало 7,6 раза, а відповідна інформація статистичних збірників дає 5,5 раза. Припущення щодо заниженості офіційних індексів інфляції присутнє в науковій літературі, і ми вважаємо його обґрунтованим. Особливе значення це має при обчисленні індексу споживчих цін, який визнається головним вимірником інфляційного процесу. Наведемо свої аргументи.

* Сільське господарство України у 2013 р. : стат. зб. — К., 2014. — С. 56.

** Там же. — С. 49.

*** Там же. — С. 44, 136.

**** Там же. — С. 44, 109.

Таблиця 6

Рентабельність сільськогосподарських підприємств України у 1990 і 2014 рр. *

Показники	Собівартість 1 т				Ціна 1 т			Рентабельність (%)	
	1990 р. (крб.)	2014 р. (грн.)	2014 р. до 1990 р. (рази)	1990 р. (крб.)	2014 р. (грн.)	2014 р. до 1990 р. (рази)	1990 р.	2014 р.	
	Зернові та зернобобові.....	81,67	1440,64	17,64	242,24	1812,80	7,46	196,6	25,8
Соняшник.....	138,71	2819,37	20,33	466,07	3847,16	8,25	236,0	36,5	
Картопля.....	178,21	1965,88	11,03	214,65	2146,66	10,00	20,4	9,2	
Цукрові буряки.....	38,82	421,53	10,86	50,03	497,01	9,93	28,9	17,9	
Овочі (відкритого та закритого ґрунтів).....	208,01	2406,17	11,57	285,48	2745,59	9,62	37,2	14,1	
Плоди, виноград.....	303,36	1751,35	5,77	539,00	2873,52	5,33	77,7	64,1	
Рослинництво**.....	x	x	16,76	x	x	7,68	102,7	28,9	
Велика рогата худоба.....	2416,82	21268,53	8,80	2857,70	13640,82	4,77	18,3	-35,9	
Свині.....	2225,35	17475,41	7,85	2613,12	18457,17	7,06	17,4	+5,6	
Птиця.....	2106,40	12848,03	6,10	2448,96	10872,48	4,44	16,3	-15,6	
Молоко.....	330,20	3282,79	9,94	437,08	3645,11	8,34	32,4	+11,0	
Яйця (тис. шт.).....	81,29	503,23	6,19	103,67	799,12	7,71	27,5	+58,8	
Тваринництво**.....	x	x	7,94	x	x	7,15	23,2	11,5	
Всього.....	x	x	13,28	x	x	7,56	44,0	24,8	

* Складено автором за: Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2014 р. : стат. бюлетень. – К., 2015. – С. 7, 8.

** Середньозважена по перелічених продуктах.

* Індекси споживчих цін за 2014 р. : стат. щорічник. – К., 2015. – С. 8, 9.

У 1990 р. в Україні середня заробітна плата становила 244 крб. на місяць, середня пенсія – 97 крб., у 2014 р. – відповідно, 3455 грн. і 1554 грн., що дає номінальне зростання заробітної плати у 14 разів, пенсій – у 16 разів. Офіційний індекс споживчих цін за цей період дорівнює 9 разів *. Отже, реальні доходи населення зросли на 60%, а таке відчутне збагачення мало б значно підвищити показники національного добробуту. На жаль, статистика споживання свідчить не про збагачення, а про збідніння населення за аналізований період (табл. 7), що є переконливим доказом дуже суттєвого *заниження* індексу інфляції.

Ще одним таким доказом можуть слугувати дані таблиці 8. Офіційна статистика фіксує більш як чотириразове зростання реальних доходів населення з 1999 р. (“дно” рецесії) по 2013 р. (остання публікація), але за цей період ВВП країни збільшився лише на 71%. Навіть за значного зростання норми споживання у ВВП таке збільшення реальних доходів є неможливим. У даному випадку заниження індексу споживчих цін завищує рівень зростання реальних доходів населення.

Таблиця 7

**Динаміка рівня життя населення України
за період 1990–2013 рр. ***

Показники	Роки		2013 р. у % до 1990 р.
	1990	2013	
Споживання м'ясопродуктів на душу населення (кг на рік).....	68	56	82,6
Енергетична цінність всього харчування (ккал за добу).....	3597	2969	82,5
Питома вага витрат на харчування в сукупному доході сімей (%)...	30,5	45,7	149,8
Питома вага витрат на харчування поза домом в усіх витратах на харчування (%).....	8,5	3,5	41,2
Запроваджено в експлуатацію загальної площі житла (м ² на 1000 населення).....	338	248	73,4
Перевезено пасажирів транспортом загального користування (пас. км на 1 особу).....	4295	2839	66,1
Кількість оздоровлених у санаторно-курортних закладах (осіб на 1000 населення).....	124	63	50,8
Захворюваність на активний туберкульоз (на 100 тис. населення)	31,9	68,0	213,2

* Складено автором за: Статистичний щорічник України за 2013 р. – К., 2014. – С. 204, 218, 391, 392, 435, 458.

Таблиця 8

**Динаміка доходів населення України
за період 2000–2013 рр. ***

(млн. грн.)

Роки	Номінальні доходи	в тому числі			Індекс споживчих цін (1999 р. = 100%)	Реальний наявний дохід		
		доходи в натурі	податки і платежі	наявний дохід		млн. грн.	% до попереднього року	% до 1999 р.
2000	128736	23481	8646	96609	128,2	75358	104,1	104,1
2001	157996	27724	11224	119048	143,6	82894	110,0	114,5
2002	185073	29029	14426	141618	144,8	97815	118,0	135,1
2003	215672	34429	18665	162578	152,3	106716	109,1	147,4
2004	274241	35314	20894	212033	166,1	127632	119,6	176,3
2005	370636	43489	28872	298275	188,6	158136	123,9	218,5
2006	472061	66298	42177	363586	205,7	176797	111,8	244,2
2007	623289	86359	65977	470953	232,0	202962	114,8	280,4
2008	845641	113136	98012	634493	290,5	218387	107,6	301,7
2009	894286	127487	105434	661915	336,8	196548	90,0	271,5
2010	1101175	152131	101095	847949	368,4	230158	117,1	317,9
2011	1266753	164775	112995	988983	397,9	248571	108,0	343,4
2012	1457864	192827	115793	1149244	405,9	283122	113,9	391,1
2013	1548733	204842	128436	1215457	404,6	300392	106,1	415,0

* Складено автором за: Статистичний щорічник України за 2014 р. – К., 2015. – С. 372.

Продовольчі витрати – лакмусовий папірець благополуччя країни. У багатьох країнах відносно малою є частка витрат на харчування у сімейних бюджетах населення і відносно великою – частка витрат на харчування поза домом у всіх витратах на харчування. Саме ці показники достовірно характеризують реальні доходи населення. На жаль, в Україні динаміка цих показників не має стійкої висхідної тенденції. Нині ж країна стикнулася з новою кризою виробництва і споживання. Інфляційний вибух 2014 р. виявився дуже сприятливим для сільського господарства. Ціни сільськогосподарських виробників за рік зросли на 24,3% (у промисловості – на 17,1%, будівництві – на 9,5%), збільшилися цінові доплати в режимі ПДВ-акумуляування. Але одночасно цінові зру-

шення суттєво зменшили доходи населення, і, як результат, скоротився внутрішній попит на продовольчі продукти. За 2014 р. реальна середня заробітна плата впала на 5,6%, реальна пенсія – на 9,2%, унаслідок чого роздрібний продовольчий товарооборот скоротився на 4%, оборот ресторанного господарства – на 14%, продаж агропродовольчої продукції на міських ринках – майже на 17% *.

У 2014 р. статистика бюджетів населення зафіксувала деяке погіршення показників продовольчого споживання. Частка продовольчих витрат в усіх споживчих витратах домогосподарств підвищилася з 54,5% до 55,1%, і хоча різниця є незначною, тенденція поліпшення цього показника, яка діяла до того, перервалася **. Домогосподарства збільшили витрати на продовольчі потреби на 8,1%, що при здорожчанні продовольства на 12,2% означає, що індекс фізичного обсягу харчування дорівнював 96,4% (108,1:112,2), тобто стан продовольчої безпеки країни погіршився ***.

Оскільки індекс девальвації значно перевищує індекс інфляції, в загальному обсягу продажів продовольства зростає частка зовнішнього ринку (табл. 9). Сучасний інфляційно-девальваційний процес характеризують такі особливості: на внутрішньому ринку ціни зросли, на зовнішньому – знизилися, але експортувати вигідніше, ніж продавати на національному ринку. Якщо ж курс гривні стабілізується, то почне зростати питома вага внутрішнього аграрного ринку.

Таблиця 9

**Внутрішній і зовнішній агропродовольчі ринки України
у 2013–2014 рр. ***

№ п. п.	Показники	Роки	
		2013	2014
1.	Кількість домогосподарств (тис.).....	16090,4	14455,5
2.	Грошові витрати одного домогосподарства на харчування (грн. на рік).....	20408	22068
3.	Обсяги внутрішнього продовольчого ринку (млрд. грн.) (п. 1 x п. 2).....	328,4	319,0
4.	Експорт агропродовольчих продуктів (млрд. дол.).....	17,1	16,8
5.	Середній офіційний курс гривні до долара.....	7,9930	11,8867
6.	Експорт продовольчої продукції в національній валюті (млрд. грн.) (п. 4 x п. 5).....	136,7	199,7
7.	Всього продано агропродовольчих продуктів (млрд. грн.) (п. 3 + п. 6).....	465,1	518,7
8.	Частка зовнішнього ринку в загальному обсягу продажів агропродовольчих продуктів (%) (п. 6 : п. 7).....	29,4	38,5

* Складено автором за: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 р. : стат. зб. – К., 2015. – С. 132; Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2014 р. : стат. зб. – К., 2015. – С. 49.

У 2015 р. темпи інфляційної динаміки прискорилися. Якщо у 2014 р. у вимірі грудень до грудня попереднього року індекс споживчих цін збільшився на чверть, то у 2015 р. – на 43%. Головна причина такої ситуації – девальвація. У 2014 р. середньорічний валютний курс знецінив національну грошову одиницю в 1,5 раза (з 8 до 12 грн. за 1 дол.), у 2015 р. динаміка знецінення була з 12 до

* Обсяги продажу та ціни основних сільськогосподарських продуктів на міських ринках за січень – грудень 2014 р. : стат. бюлетень. – К., 2015. – С. 6.

** Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 р. : стат. зб. – К., 2015. – С. 67.

*** Там же. – С. 132.

24 грн. за 1 дол. Посилення інфляції у поєднанні з додатковим оподаткуванням заробітних плат, пенсій, доходів від депозитів негативно позначається на купівельній спроможності населення, що, у свою чергу, змушує скорочувати виробництво. Проте у 2014 р. агропродовольчий сектор, навіть попри інфляційний вибух, зростав: сільське господарство збільшило обсяги своєї продукції на 2,2%, харчова промисловість — на 2%. На жаль, у 2015 р. відбулося кризове падіння обсягів виробництва: сільськогосподарського — майже на 5%, харчової промисловості — на 11%.

В арсеналі світового досвіду боротьби з кризовими явищами багато методів, серед яких ледь не найголовнішим є прагнення зберегти рівень ліквідності, щоб не допустити падіння виробничого і споживчого попиту. Саме цей рецепт потрібен для лікування української економіки. Зростання доходів населення повинно випереджати темпи інфляції, і саме за цим критерієм слід оцінювати досягнення економічної політики.

*Стаття надійшла до редакції 16 вересня 2015 р.
і була оновлена 4 березня 2016 р.*
